

PLANINA ČUTNJE

(Dane Zajc: *Dole dole*, preveo sa slovenačkog Ivan Antić, Kulturni centar Novog Sada, Novi Sad, 2020)

Dane Zajc (1929–2005) odavno je, ne samo u Sloveniji, već i u Srbiji i bivšoj Jugoslaviji prepoznat kao jedan od najznačajnijih stvaralaca 20. veka, prvenstveno kao pesnik, ali i dramatičar, esejista, performativni umetnik. Svojevremeno, dok je Zajc boravio kao gost predavač u SAD, Josif Brodski ga je smatrao velikim pesnikom koga može da iznedri jedna tako „mala“ nacija. Kao pesnik se svojom prvom zbirkom *Spaljena trava* (1958) javlja u okviru tzv. kritičke generacije posleratnog slovenačkog modernizma, zajedno sa Gregorom Strnišom i Venom Tauferom, negirajući katkada idilični intimizam prethodne poratne generacije (Menart, Kovič, Pavček, Zlobec). Dane Zajc ovom i narednim zbirkami *Jezik iz zemlje*, *Ubice zmija*, *Rožengruntar* i drugim, koje nastaju tokom šezdesetih i sedamdesetih godina, na nov način artikuliše ljudsko i lično, tragično egzistencijalno iskustvo, evocirano teškim ratnim uspomnama iz detinjstva. Pesnik je od svojih početaka tragao za novom poetikom koja će intenzivno izraziti ljudsku patnju, očaj, bezizlaznost položaja u svetu koji se ne može promeniti, pojedinačno i sveprisutno zlo, sudar erosa i tanatosa, predmeta/stvari i jezika, u okrilju tzv. „Doma Tamnih Bogova“ (Božo Vodušek), odnosno domena tamnog modernizma i nihilizma.

Za Zajčev poetski stil iz prvih zbirki uočljiva je bogata, raskošna, ekspresivna i nadrealna slika, vizija, akcentovanje suprotnih značenjskih polova, ali i njihovo narušavanje. Tema zla i (auto)destrukcije koja posreduje veze i sa mitopoetskim ritualnim svetom, kao i sa biblijskim motivima i podtekstom Starog zaveta, pribavlja ovoj poeziji neku vrstu visokostilizovane patine i autentične liričnosti unutar narativnog postupka. To je slučaj sa poznatim ciklusom od osam pesama „Gotski prozori“, koji je uspešno dramatizovan i kao pozorišni scenario. Iz ljubavi se uvek rađa mržnja i obratno, i u tom ozračju često se prepliću i ostale Zajčeve teme, čak i one koje su vezane za demitologizaciju, depolitizaciju i deideologizaciju pojedinih diskursa (npr. čuvena pesma „Veliki crni bik“). Postupak moderne groteske u Zajčevoj poeziji, kao i faunalizacija (Ljudskog) sveta u kome je čovek uglavnom hibridno biće koje ima mnogo zajedničkog sa ne-humanim Drugim, takođe je jedan od proučavanih i istaknutih autorovih pesničkih postupaka (izračunato je da Zajc u svojoj poeziji pominje čak 82 domaće i divlje životinje, bube, ptice, zmije otrovnice, škorpije i sl.). To je naročito efektno kao sredstvo dekonstrukcije i detronizacije romantičarske, tradicionalne subjektivnosti, i to one prešernovske, gde je pesnik uzdignut na pijedestal koji u sebi nosi nebo i pakao i služi pesničkoj umetnosti.

Sumnja u (ne)moć pesničke reči, govora, jezika, paradoksalnih mogućnosti da se njim označi i smisao i besmisao, takođe je jedna od dominantnih Zajčevih tema, koja se preko zbirke *Zaklinjanja* (1985) do poslednje, koja je ovde pred nama, *Dole dole* (1998), u nadahnutom prepevu Ivana Antića, strukturno i jezički preobražava shodno promenama samog lirskog subjekta. Zajčev lirski subjekt oglašavao se od prve zbirke ili u *Ja* iskaznoj formi, u formi samogovora, dijaloškoj formi, katkada retorskoj, u nekoj vrsti toka svesti, sveznajućeg pripovedača, distanciranog opisa, da bi u poslednje dve zbirke njegov jezik dobio naznake zgušnjavanja, sažimanja, hermetičnosti, formalizacije, apstrakcije i redukcije. U tom smislu, padaju nam na pamet srpski pesnici Momčilo Nastasijević, ali i Vasko Popa, Milutin Petrović i Novica Tadić. Zajčeva forma sve više počinje da lični na basmu, brojanicu, bajalicu, molitvu, na reči koje se spajaju snagom neke mitske privlačnosti u reinoviranom postmodernističkom postupku (slično čini i Venio Taufer u svojoj *Pesmarici rabljenih reči* ili Gregor Strniša u poslednjoj zbirci *Vasiona*). Odavde je, po mišljenju Tineta Hribara, još samo korak do ruba na kom se jezik suočava s belinom i nemošću, što je karakteristično za postmodernističku autorefleksiju, npr. Nika Grafenauera u zbirci *Muka jezika*.

Zbog toga (auto)destrukcija lirskog subjekta nije i destrukcija sveta, iako je to nesumnjivo svet bez Boga. Svet ostaje celovit, ali iznutra problematizovan, stoga je i položaj subjekta u njemu drugačiji. Prema Hribaru, temeljni problem slovenačke poezije sredinom šezdesetih godina, kada počinje da stvara kritička generacija, jeste pitanje odnosa između stvari i njihovog imena, suprotnosti označiteljske prakse. Takođe je i shvatanje da je čovek stvarima dao ime samo privid, i zbog toga preovlađujući molitveni ton u zbirci *Zaklinjanja* upućuje na kruženje govorne instance oko tajne, zagonetke označenog, oko fraktalne stvarnosti koju je subjekt tek prisiljen da označi, gonjen iracionalnim impulsima.

Poslednja Zajčeva zbirka recapitulira njegovo pređeno pesničko iskustvo i moduse tog puta, težeći izvesnoj simetriji početka i kraja, kako to u svom pogovoru konstatuje Ivan Antić. U *Dole dole se*, u 52 naslovljene pesme bez podele na cikluse, u jezičko-tehničkom smislu nastavlja tendencija njegove prethodne zbirke. Zapravo je reč o iznutra dramatizovanim fragmentima jednog kontinuiranog *dvogovora* sa neuhvatljivim fantomom, koji podseća na „nepoznato to“ Novice Tadića, što poput duha uspostavlja hermetični poredak pesničke poetike. To znači da Dane Zajc, slično Milutinu Petroviću, ali i Vasku Popi, postiže efekat očuđavanja pesničkog teksta ne samo zato što ga na različite načine formalizuje (prvenstveno neregularnom upotrebom sintakse), već najviše odsustvom redundance koja ne dozvoljava bilo kakvo čvršće, izvesnije upućivanje na poreklo eliptiranog iskaza. Čini se da naglašeno odsustvo diskurzivnog plana ovu poeziju ponekad odvodi na ivicu *značenjskog autizma*, pri čemu maksimalno sapeti i okljaštreni jezički elementi deluju kao patrljci nekog bivšeg, u svemu nepoznatog tela.

Hronotop planine, uzvišenja na kome, prema antičkom mitu stoluju bogovi (Olimp), lutaju duhovi predaka (japanski mit vezan za planinu Fudži), ili se u njenoj unutrašnjosti kriju nekakve alhemičarske tajne (Rtanj u jugoistočnoj Srbiji), stanište je i lirskog subjekta, ali i brojnih životinjskih vrsta, posebno ptičjih. Gavran kao potencijalno htonska ptica, kao

i kod Teda Hjuza, simbolizuje ljudski let, pad na dole, dvostruko dole. Prvi nivo pada je sa velike visine, poput Bodlerovog albatrosa, u svet ljudi, na nižu padinu gde su sahranjeni preci, koji se lirskom subjektu javljaju iz nekog drugog, bivšeg vremena. Drugo „dole“ je produženo putovanje u Had, pakao, u ćutljivu utrobu zemlje, iz čijeg se pepela znao podići sam jezik, jezik kao „hrpa pepela“ koja nastaje gorenjem pesničke vatre, tog neuporedivog egzistencijalnog doživljaja. Povratak na zgarište iz ratne traume detinjstva iskrsava u pesmi „Dolazi na mesto“: „dolazi na mesto gde je vreme / iznevereno svesno / dolazi gde ga oči / s cvetovima posvećenim / nadomak glasova s obličjem tišine“. Lirski subjekt se nalazi u nekakvom fantastičnom enterijeru koji ga štiti od opasnosti spolja, kao što je to slučaj s uvodnom pesmom „Zatvorio sam vrata“: „zatvorio sam vrata nek se jeka mog / pakla razleže u noći noću / nek se ospe mnome nek me proždre / iza zatvorenih vrata / plamena plam razigran u noći“. Pesnik je zatvoren u svom hramu, kako bi rekao začetnik slovenačke moderne poezije Josip Murn, i niko u njemu ne svetli kao on sam, opasan i sebi i drugima. S druge strane, spolja vrebaju opasnosti i izazovi vatre koja sve, pa i samog pesnika, može pretvoriti u ništa (pogledati i pesme „Plamenje“, „Gori poezija“). Takođe, paradoks bivstvovanja u senovitom neodređenom prostoru, koji je označen isključivo negativnim određenjima, pruža izvanredan estetski učinak. Ovde nema ni sunca, ni vetra, ni trave, čak ni ptica, samo ljubav i mržnja prominu kroz „srčani grob“ i senoviti predeo: „prostran senovit predeo a bez prostora / prostran svaki život da stane. ni života / možda nestaje sve. možda / tek ljubav njena iskra ostane. / ni iskre u senci / možda mržnja svoju strašnu ciču / preživi. ni mržnje ni mraza / tek senka u predelu senovitom / tek senka / ako je ptica preleti. nije nego. / ni ptice“ (pesma „Ni“).

Važan aspekt poetike ove zbirke, s obzirom na varijante u poziciji lirskog subjekta/junaka jeste i njegovo udvajanje, dvojništvo, ali ne u tradicionalnom, romantičarskom smislu reči. Modus obraćanja samom sebi ili zamišljenom drugom koji se doživljava kao samogovor artikuliše se u vidu svojevrsnog palimpsesta i preklapanja jastva, onih bivših i sadašnjih, premda opet vremenski neodređenih. Tako u pesmi „U mračnoj pećini“ lirski subjekt vidi svoje lice u oksimoronskoj slici studene vatre: „Širim prste / pred očima, / snežni su, snežni i prozirni. / Vidim svoje lice kroz njih. / Prosvetljen sam, kao da posmatram sebe / s druge strane“. Ta druga strana lica ili kože dobija još precizniju artikulaciju u pesmi „Ovde si“. Lirski subjekt se obraća „nepoznatom nekom“ koji leži i prebiva u njegovoj podsvesti, ali se doživljava kao svojevrsna supersvest ili kontrolni superego, jer: „obavljao sam tvoje poslove / satirao krhke dragocene stvari / mahnitim rukama / po tvom nalogu / po tvojoj kazni / bez moje volje po tvojoj volji“. Dalje će se ova kafkijanska zagonetka prisile delanja lirskog subjekta transformisati u prostoru u kom njegovo telo može biti bilo šta, sve do vraćanja u prenatalni položaj fetusa, ali instanca, duh koji kažnjava i preti novom zlobom još više pojačava svoje otrovno dejstvo na subjekta/čoveka: „ovde si plešeš oko mene / igraš senko bez tela“. Zanimljivo je da se sada kao pretnja više ne pojavljuje opasna fauna, zmiije otrovnice ili škorpioni, već nematerijalna senka bez tela, neuhvatljivi *duh zla*. A lirski subjekt se, iscrtan u obliku krsta na planini, moli Nefertiti: „jer sam odsanjan snevač nefertiti... / onaj

sam koji je video svoj prvi dom u žeravici / i bludim po psećoj otadžbini nefertiti / bedan čovek koji piše pesme nefertiti“ („Nefertiti“). U tom traganju za prvobitnim domom i pitanjem „šta je pesma“ koja sagoreva u vatri, lirski junak na kraju biva savladan osećanjem čistog gubitka, metafizičke praznine, bez mogućnosti ponovnog leta i uzdizanja. Na kraju, lirski junak Daneta Zajca ostaje prikovan za stenu crvotočnog trajanja, okovani Prometej između neba i pakla.